

popis literature (s oko 600 bibliografskih jedinica) s popisom kratica časopisa i serija (601–621) te sažetak na engleskom jeziku (623–635), *Zahvale* (637–639) i bilješka *O autoru* (641–642).

Knjiga *Bjelobrdski kulturni krug, groblja od 9. do 13. stoljeća u međurječju Mure, Drave, Dunava i Save* akademika Željka Tomičića impozantno je i cjelovito djelo za razumijevanje bjelobrdске kulture, izrađeno na promišljenim rezultatima osobnih istraživanja, ali i na temeljitom poznavanju prethodne literature. Uporabivosti značajno pridonose i prikladne ilustracije, poput zemljovida, fotografija, tabela, koje u stopu prate naraciju autora i omogućuju čitatelju dublje razumijevanje tematike. U svakom slučaju, njezino objavljivanje treba pozdraviti, a možemo se nadati da će sinteza rezultata dosadašnjih istraživanja koju donosi omogućiti i potaknuti i nova produblivanja našeg poznavanja ove najstarije srednjovjekovne kulturne grupe sjevernog dijela Hrvatske.

Sabine Florence Fabijanec

Danijel Jelaš, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2020., 214 str.

U nakladi Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest u travnju 2020. godine objavljena je monografija *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku* koja je, zapravo, prošireni i preuređeni magistarski rad Danijela Jelaša, obranjen 2011. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga predstavlja svojevrstnu sintezu dosadašnjih istraživanja gradskih naselja na području srednjovjekovne Požeške, Vukovske, Srijemske te dijela Baranjske županije južno od Drave za koje autor koristi pojam donje međurječje. Uz predgovor i uvod na početku te zaključak na hrvatskom i engleskom jeziku, kartografske priloge, izvore i literaturu i kazalo osoba i mjesta na kraju, monografija sadrži 11 tematskih cjelina.

Knjiga započinje predgovorom (7–8) i uvodom (9–12) gdje autor ističe da je osnovna pokretačka ideja objavljivanja ove monografije nastojanje da se ponudi pregled dosadašnjih spoznaja o srednjovjekovnim gradovima na prostoru današnje srednje i istočne Slavonije i Srijema uz opsežan popis relevantne domaće i inozemne literature kao polazište za daljnja istraživanja na tu temu, budući da u hrvatskoj historiografiji do sada nije postojala slična publikacija. Ukazuje se na nedostatak sustavnih i obuhvatnih temeljnih istraživanja srednjovjekovne urbane povijesti ovih krajeva u hrvatskoj historiografiji koje nadomješta velik broj inozemnih studija (pretežno mađarskih autora). Autor naglašava da je tema ove monografije prvenstveno prikaz urbanih naselja na spomenutom području, u povijesnim izvorima obuhvaćenima pod pojmom grad (*civitas*), iako u promatranom razdoblju, također, postoje i naselja označena kao trgovišta (*oppidum*), koja su također dio urbane mreže, ali na različitom stupnju urbanog razvoja. U uvodnom dijelu ističe se da je jedan od ciljeva objasniti i tijek srednjovjekovne urbanizacije u donjem međurječju, uzevši u obzir različite geografske, političke, društvene, ekonomske i demografske faktore koji su utjecali na nastanak i razvoj gradova i predlaže se osnovna kategorizacija gradskih naselja. Nadalje, obrazlažu se prostorni i vremenski okvir ovog rada te teorijski i metodološki pristupi koje je autor primijenio u radu, kao i pregled dosadašnjih istraživanja.

Prvo kraće poglavlje *Povijesna geografija* (13–17) s potpoglavljima *Smještaj i prirodne karakteristike prostora* (13–15) i *Oblikovanje regije* (15–17) govori o smještaju srednjovjekovne Požeške, Vukovske i Srijemske te “Cisdravskog” dijela Baranjske županije i njihovim granicama, o geografskim odlikama spomenutog područja i o okolišu. U drugom potpoglavljju riječ je o oblikovanju regije kroz pojedina povijesna razdoblja, od antike do kraja srednjeg vijeka. U antici spomenuti prostor predstavljao je granično područje Rimskog Carstva smješteno uz Dunavski limes, dok je u razvijenom i kasnom srednjem vijeku postojala diferencijacija gornjeg i donjeg međurječja, ponajprije vidljiva u činjenici da područje donjeg međurječja za razliku od gornjeg tijekom tog razdoblja nije pripadalo kraljevstvu Slavonije.

U drugom poglavljju *Postanak gradova (urbogeneza) u donjem međurječju* (19–27) razmatrani su razni čimbenici koji su utjecali na nastanak i razvoj mreže gradova na području današnje Slavonije i Srijema. Kao glavni uzor autoru su poslužila istraživanja mađarskog povjesničara Györgyja Györffyja koja se odnose na prostor čitave Ugarske i njegova teorija o “čimbenicima urbogeneze”. Györffy spomenute čimbenike dijeli na “pasivne” (geografske pretpostavke, prethodna naseljenost ili kontinuitet naseljenosti na nekom prostoru) i “aktivne” (kolonizacija, sajmovi, fortifikacije i gradske povlastice). Vezano za navedeno, kao glavni čimbenici urbogeneze u konkretnom slučaju promatranog prostora donjeg međurječja navode se prirodna obilježja (reljef, klima, geološki sastav ili hidrografska osnova), zatim mreža putova (mreža srednjovjekovnih cesta koja se u velikoj mjeri podudara s antičkom) te, u određenoj mjeri, i ostaci antičke urbanizacije i prethodna naseljenost gradova. Na kraju poglavlja govori se o samim počecima urbanizacije na prostoru donjeg međurječja, kao i u cijeloj Panonskoj nizini u razvijenom srednjem vijeku, tj. u predtatarskom razdoblju (od kraja 11. do prve polovice 13. st.). Spomenuto razdoblje vezano je za stabilizaciju vlasti Arpadovića i osnivanje kraljevskih županija s mrežom utvrda u 12. stoljeću. Razmatra se, također i uloga stranih doseljenika, odnosno, zapadnih kolonista u postanku i razvoju gradova.

Poglavlje *Kategorije urbanih mjesta: pitanje terminologije i kriterija razgraničenja* (29–42) bavi se problemom pobližeg određivanja i definiranja pojma grada u srednjem vijeku i poteškoćama vezanim za to pitanje prvenstveno iz razloga što u ranijem razdoblju (13. stoljeće) još ne postoje hijerarhijski odnosi među gradovima niti bitne razlike između pojmova koji mogu označavati gradove kao što su *civitas*, *libera villa* i *villa*. U kasnom srednjem vijeku (15. stoljeće) javljaju se različite kategorije urbanih mjesta u hijerarhijskom odnosu, odnosno gradovi (*civitates*) na višem stupnju razvoja i trgovišta (*oppida*) na nižem, ali poteškoće stvara nedosljedna upotreba ovih pojmova u vrelima gdje se često isto mjesto označava, primjerice, i kao *civitas* i kao *oppidum*. Uzimajući u obzir kategorizaciju naselja prema različitim kriterijima osmišljenu, između ostalih, od strane mađarskog povjesničara Andrása Kubinyija i hrvatskog Nevena Budaka, autor uvodi vlastitu, vrlo dobro argumentiranu kategorizaciju srednjovjekovnih naselja donjeg međurječja za koja se može reći da imaju status i odlike grada. Gradska naselja razvrstana su u tri skupine. Prvu skupinu čine gradovi, naselja na najvišem stupnju urbanog razvoja, označena u vrelima latinskim pojmom *civitas*, a u kasnom srednjem vijeku često i pojmom *oppidum*. Kriteriji za uvrstanje naselja u ovu kategoriju su pisane vladarske ili vlastelinske povlastice, prisutnost samostana prosjačkih redova, cehovi ili bratovštine, više od jedne župe, gradski bedemi, više ulica ili trgova, nadalje, kriteriji mogu biti i sajamske povlastice, podaci o razvijenoj lokalnoj samoupravi i prisutnosti građana (*hospites*) te broj stanovnika procijenjen na više od 1000 i prisutnost velikog broja studenata iz naselja na europskim sveučilištima. Druga skupina su trgovišta

za koje se u vrelima rabi pojam *oppidum*. Radi se najčešće o sjedištima vlastelinstava u kojima su se razvili trgovina i obrt od lokalnog značaja. Struktura takvih naselja bila je u pravilu jednostavna i imala su u prosjeku oko 500-600 stanovnika, a vlastelini su im mogli podijeliti određene slobode i općinsku organizaciju sličnu gradskoj. Posljednja kategorija naselja nazvana je trgovištima u nastajanju. Njih je teško razlikovati od sela, a radi se o naseljima koja su barem jednom u izvorima bila označena kao *oppidum* te imaju neke urbane odlike poput sajma, ali najčešće nisu sjedišta vlastelinstava i nemaju utvrdu.

Sljedeće, ujedno i najveće poglavlje *Pojedinačni pregled gradova po županijama* (43–108) donosi osnovni pregled urbanih karakteristika i razvoja pojedinih naselja koja pripadaju Jelaševoj prvoj kategoriji na području donjeg međurječja. U prvom potpoglavlju *Baranjska županija* (43–49) prikazana su gradska naselja Našice i Željanovci, a u drugom pod nazivom *Požeška županija* (49–53) opisan je grad Požega. Slijedi potpoglavlje *Vukovska županija* (53–84) gdje su analizirani gradovi Đakovo, Eng, Gorjani, Ilok, Osijek, Šarengrad i Vukovar. U zadnjem potpoglavlju *Srijemska županija* (84–108) prikazani su Banoštor, Kamenica, Mandelos, Mitrovica, Petrovaradin, Slankamen, Vrđnik i Zemun.

Poglavlje *Pravni status, po vlastice i gradska samouprava* (109–122) posvećeno je pitanjima pravnog položaja gradova i njihovih stanovnika, pitanjima podjele privilegija od strane vladara ili vlastelina gradskim naseljima koja mogu biti slobodni kraljevski gradovi ili u posjedu vlastelina. Nadalje, obrađena su pitanja sloboda podijeljenih građanima te organizacija i funkcioniranje lokalnih gradskih sudskih i izvršnih vlasti.

Poglavlje *Crkvena organizacija i ustanove* (123–125) bavi se upravno-teritorijalnom organizacijom mreža crkvenih ustanova, odnosno župa organiziranih u arhiđakonate pod jurisdikcijom Pečuške, Bosanske i Srijemske biskupije kojima su pripadali gradovi donjeg međurječja, te odnosom spomenutih gradskih naselja i njegovih stanovnika i redovničkih zajednica, srednjovjekovnih kaptola i hospitala.

U poglavlju *Urbano gospodarstvo* (127–136) dan je osnovni pregled gospodarskih aktivnosti stanovnika gradova. Aktivnosti vezane za trgovinu predstavljene su kao jedan od ključnih čimbenika urbanizacije na nekom području. Tako je u potpoglavlju *Trgovina* (127–131) bilo riječi o tržnicama, održavanju godišnjih, tjednih sajmova, cijenama robe i porezima te prisutnosti stranih trgovaca. Potpoglavlje *Obrt* (131–135) ističe važnost udjela obrta u lokalnom gospodarstvu za gradski status naselja. Analiziraju se dostupni podaci o obrtničkim strukturama i zanimanjima u gradovima tijekom srednjeg vijeka kao i poznati podaci o broju obrtnika u gradovima te njihovom cehovskom organiziranju. Zadnje potpoglavlje *Poljoprivreda* (135–136) ukazuje na značajan udio poljoprivrede, prvenstveno vinogradarstva i vinarstva, potom i ribarstva u ukupnom gospodarstvu srednjovjekovnih gradova.

Poglavlje *Urbana demografija* (137–143) bavi se procjenom broja stanovnika u srednjovjekovnim gradovima donjeg međurječja te njihovim etničkim sastavom na temelju raspoloživih podataka iz izvora. Kraj poglavlja posvećen je analizi društvenih skupina u gradovima, od elitnih do rubnih, odnosno, marginalnih.

Iduća cjelina pod nazivom *Izgled grada, prostorna organizacija, urbana topografija* (145–150) posvećena je rekonstrukciji mogućeg izgleda, prostornoj organizaciji i topografiji srednjovjekovnih gradova uvjetovanim procesima formiranja i rasta naselja te centralnim i gospodarskim funkcijama gradova. Govori se i o mogućem izgledu nastambi u gradovima i materijalu od kojih su građene temeljem dostupnih podataka dobivenih iz pisanih vrela ili arheoloških istraživanja te analogijama s drugim gradskim središtima unutar Ugarske.

U cjelini *Osvrt na pisanu kulturu i obrazovanje* (151–155) autor govori o intelektualnom životu i aktivnostima te pisanoj kulturi u gradovima donjeg međurječja u mjeri u kojoj to dopuštaju sačuvani oskudni izvori iz srednjovjekovnog razdoblja. Osvrće se na djelatnost srednjovjekovnih kaptolskih središta i pisanu građu ondje nastalu, zatim, na sačuvanu pisanu i umjetničku baštinu. Posebna pažnja posvećuje se pitanjima obrazovanja koje je vezano za crkvene ustanove u gradovima kao kulturnim i intelektualnim centrima. U poglavlju je, također, prikazan i broj studenata iz pojedinih gradova donjeg međurječja na zapadnoeuropskim sveučilištima.

Zadnje poglavlje *Gradovi kao centralna mjesta i urbana mreža* (157–163) donosi analizu centralnih funkcija gradova donjeg međurječja, od funkcije administrativnih centara županija, poput Požege i Vukova, vlastelinskih i biskupskih sjedišta, sjedišta stolnih kaptola kao vjerodostojnih mjesta (*loca credibilia*) i duhovnih centara. Funkcija gradskog središta povezana je i s prometnim značenjem gradskog naselja te je u mnogom ovisila i o smještaju na važnoj cestovnoj ili riječnoj prometnici. Naglašeno je, također, da su tijekom razdoblja 13. i 14. stoljeća urbanu mrežu činili prvenstveno kraljevski gradovi i sjedišta biskupija, a od 15. stoljeća dolazi do uspona velikaških gradova te prelaska kraljevskih gradova u privatne ruke.

U *Zaključku* knjige (165–170) autor sažima rezultate istraživanja iz prethodnih poglavlja i, naposljetku, rezimira da se gradovi donjeg međurječja u kontekstu urbane mreže Ugarskog Kraljevstva mogu svrstati u red manjih i srednjih centara što je u skladu s njihovim smještajem na margini Ugarske.

Na kraju, može se reći da je autor u potpunosti ispunio ciljeve s početka ove monografije ponudivši do sada prvi cjeloviti prikaz naselja s nesumnjivo gradskim karakteristikama i tijeka urbanizacije na području srednjovjekovne Požeške, Vukovske, Srijemske te dijela Baranjske županije južno od Drave. Može se uočiti da osobitu vrijednost ovog djela predstavlja i komparativni pristup temi, tj. usporedba s rezultatima istraživanja gradova u ostalim dijelovima srednjovjekovne Ugarske te činjenica da je autor svojim pristupom temi uspio navedeno izdanje približiti širem krugu čitatelja, tj. osim za stručnjake – povjesničare spomenuto izdanje prilagođeno je i svima ostalima koje zanima život srednjovjekovnih gradova na području donjeg međurječja. Na kraju, valja istaknuti da ovo izdanje, kao i autorova kasnija doktorska disertacija *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija* obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2018. godine koja se bavi još podrobnijom analizom više kategorija gradskih naselja u srednjovjekovnoj Vukovskoj županiji, predstavljaju više nego dobar model i osnovu za buduća istraživanja ne samo gradova današnje Slavonije i Srijema, nego i šireg područja Ugarske tijekom srednjovjekovnog razdoblja.

Petar Seletković

Márta Font – Gábor Barabás, *Coloman, King of Galicia and Duke of Slavonia (1208–1241): Medieval Central Europe and Hungarian Power*, Arc Humanities Press, Leeds 2019., 160 str.

Herceg Koloman (1208. – 1241.) jedan je od najvažnijih vladara hrvatske srednjovjekovne povijesti. Iako nikada nije postao ugarski kralj, petnaest godina obnašao je ulogu hercega te uvelike utjecao na povijesni razvoj savsko-dravskog međurječja, a u povijesti je ostao upamćen i njegov pokušaj sjedinjenja splitske nadbiskupije i zagrebačke biskupije. Knjiga *Coloman*,